

ORBÁN JÁNOS DÉNES: EGY ÉVTIZED ÍRÁSAI

(Elemzés a szerző eddigi életművéről a *Tragédiák és cipők* című, tíz évet felölelő gyűjteményes kötete kapcsán)

Hümériáda (1995), *A találkozás elkerülhetetlen* (1996), *Hivatalnok-líra*
(1999), *Vajda Albert csütörtököt mond* (2000), *Teakönyv* (2003)

IZSÓ ZITA

Ahogy Oscar Wilde mondaná: „Soha nem olvasok olyan könyvet, amelyikről kritikát kell írnom: az annyira befolyásolna.” Orbán János Dénes utóbbi művei esetében azonban ez gyakorlatilag lehetetlen volna, hiszen a szerző már vagy nyolc éve – talán pont ebből a célból – kizárólag olyan könyveket publikál (a *Búbocksát* kivéve), amiket a korábbi munkásságát ismerők már akkor is olvastak, ha direkt módon nem állt szándékukban – vagyis magával az új könyvvel még egyáltalán nem is találkozottak.

A *Tragédiák és cipők* című, 2006-ban megjelent gyűjteményes kötetének címadó verse legelőször a szerző bemutatkozó könyvében, a *Hümériádam*ban szerepelt, ez a Troppauer Hümér-verseknek azon darabja, melyben a Hlavácsnak, a cipésznek írt műben (aki meg akarta írni a Tragédiák Tragédiáját, de végül rájött, hogy a lábbelikkel jobban szolgálhatja felebarátait) Troppauer Hümér tökéletes paródiát ír saját magáról és az általa képviselt költői attitűdről. („Az álomból szabott cipőkön / ujjnyi dísz csak a fájdalom / csak annyi amennyi kell a széphez. / lépegess bátran, fajzatom!”¹) Ez az ironikus ars poetica-melynek rendkívüli szellemességét pont az adja, hogy a versírásról való lemondásra vonatkozó döntés megjelenítésével pont hogy a görcsös, erőlködő, hatásadász költészetet parodizálja – címként tehát hasonló motívum, mint a Vajda Albert csütörtököt mond című novelláskötetet indító Borges-idézet. („Ezeket a gondolatokat olyan sutának találtam, kifejtésüket pedig olyan üresnek és dagályosnak, hogy rögtön úgy éreztem, valami közük van az irodalomhoz.”²)

A rá oly jellemző intertextualitást így Orbán János Dénes ezúttal eddigi alkotásai összegzéseként saját életművén belül alkalmazza rendkívül ügyesen – így lesz tehát a legelső kötet, a *Hümériáda* egyik darabjának címe több mint tíz évvel később a gyűjtemé-

---

¹ Idézet Orbán János Dénes *Tragédiák és cipők* című verséből (kötetben először: *Hümériáda*, 1995).

² Jorge Luis Borges.

nyes kötet címadó szövege, amely így, egy eddigi életművet összegző könyv címeként a vers szövegének köszönhetően a fentiekben kifejtettek szerint frappáns többletjelentéssel bír, ami több mint humor, vagy pusztán önirónia. Ennek az Orbán János Dénes műveire jellemző szövegköziségnek a rétegzett jelentéstartalma párhuzamos gondolkodásfolyamatot eredményez, művei más, korábbi szövegekre utalnak, melyek ettől nemcsak, hogy másképp kezdenek működni, hanem sok esetben a korábbival szembekeverülnek, illetve – mint például a *Vajda Albert csütörtököt mond* című kötetben Borges újíráisra irányuló elméletére vonatkozóan –, az eredetit használják fel az új legitimálására, illetve elméleti megalapozására. Így pont ez az elmélet és az a szerző, akinek írásait és életművét használja a szövegek közötti játékban, védi meg attól, hogy plágiummal vádolják, vagy az intertextualitást lenézők stílusa miatt kritizálni tudják. A helyzet azonban nem ennyire egyértelmű, és ez legérdekesebb módon talán az *X. Y. B., az újíró* című novellában mutatkozik meg. (Az újíráis eredetileg az irodalmi fejlődés Todorov általi felosztásán belül az ún. kaleidoszkóp-modell egyik fajtájaként jelenik meg, mely szerint az alkotó a hagyományban élő elemekből, illetve azok felhasználásával teremt új formát.³ Borges szerint az újíráis bizonyos szempontból önkéntelen folyamat, hiszen az emberek alapvetően két történetet mesélnék egymásnak, a bolygó emberét – az Odüsszeiát; illetve az ártatlanul szenvedőt – vagyis a Passiót.⁴)

Orbán János Dénes ugyanis – bár a tézis, amire hivatkozik, kétségtelenül alátámasztja, igazolja saját stílusát – egyúttal meg is cáfolja azt, hogy Borges elmélete mögé akarna bújni. Az *X. Y. B.-ről*, az újíróról szóló novellában például nem ideologizálja az újíráis elméletét képviselő főhóst, aki Orbán János Dénes alteregójának is tekinthető, hiszen ő is átirta a Faustot (ld. *A magyar Faust c. színjáték*), sőt, maga is kifejti, hogy Jókai novellájának a fenti elmélet szerint *X. Y. B.* által készített átirata hagy némi kívánnivalót maga után – mondván, hogy túl dagályos, komolykodó. Az elemzők többségében felmerült a kérdés, hogy ezzel végülis Borgest, vagy saját magát kritizálja, de talán ebben a kérdésben rejlik a válasz maga, miszerint a személy lényegtelen, a dolgok mindenkori, általános, személyiségtől vagy bárminemű nimbusztól, pátosztól független megkérdőjelezése a lényeg, és ez az, ami talán az Orbán János Dénes műveinek (és az általa alkalmazott intertextualitásnak) a karakterisztikáját leginkább meghatározza, ilyen módon teljesen felesleges találgatni, hogy konkrétan kire vonatkozik, vajon arra-e, akinek az elmélete mögé bújnak, illetve akire végülis hivatkozik írásaiban, hiszen mint ahogy maga az intertextualitás, úgy ezek a jelentések is túlmutatnak az önmagában értelmezhető szöveg keretein. De Orbán János Dénes még ennél is tovább megy, ezt az egyetemes, tisztán „objektív” kritikát is megkérdőjelezi azzal, amikor *X. Y. B.* kijelenti: „Az objektivitás fogalma hülyeség. Objektivitás nem létezik. Isten a saját képére teremtett minket – hát ki állítja, hogy Isten objektív volt? Csakis a szubjektivitás létezik, minden szinten.”⁵ Ez a megkérdőjelezés a kulcsa a *Tragédiák és cipők* címének, valamint a *Vajda Albert csütörtököt mond* bevezető

³ Tzvetan Todorov (szül. 1939) szerint az irodalmi fejlődés három lehetséges változata: a növényi modell, amely létrejön, fejlődik, majd elhal; a másik a fentiekben kifejtett kaleidoszkóp; a harmadik pedig az avantgárd nappal-éjszaka modellje. (Forrás: Szávai János: Újíráisok című előadása, Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék, ELTE Btk., 2008. február 18.)

⁴ Jorge Luis Borges: *Márk evangéliuma*.

⁵ Idézet Orbán János Dénes *X. Y. B., az újíró* című művéből.

szövegeinek is – semmiképp sem önirónia, illetve nem pusztán önirónia, bizonyos értelemben több, bizonyos értelemben viszont kevesebb annál – egyszerűen a megkérdőjelezést, illetve annak lehetőségét emeli ki azzal, hogy önmagára is vonatkoztatja az egyébként, egyes szerzők művei tekintetében nyilván jogosan megemlíthető kritikát.

A kritikai szellemre való törekvést támasztja egyébként alá, hogy a műben kifejtett elmélet képviselőjét, X. Y. B.-t még a novella szerkezete által is igyekszik mindinkább hátrányba hozni azzal, hogy az általa írt változatot Jókai eredeti műve után közli, ilyen módon az X. Y. B. által alkalmazott szerkezet előnyei jelentőségüket veszítik (ilyen például a késleltetés, illetve a fordulatokra való törekvés), hiszen a célzott hatásokat tökéletesen semlegesíti az, hogy már ismerjük az eredeti történetet. X. Y. B. alkotása Orbán János Dénes cseles novellaszerkezetének köszönhetően így tulajdonképp maga cáfolja saját elméletének életszerűségét, mely szerint „Egy ugyanolyan tehetségű írónak előnye van elődeivel szemben, mert ismeri őket és mindazt, amit az azóta eltelt korok még hozzátettek az eszméhez.”⁶ Hiszen objektív szemszögből X. Y. B. az alapötletből még akár írhatott volna jobb novellát is, mint Jókai, a prózában szerepeltetett szövegek sorrendjéből azonban – ami az időbeli egymásutániságnak is nyilvánvalóan megfelel – világosan kitűnik, hogy még akkor sem működne a dolog, ha ez sikerülne, hiszen az esetleges csattanók, valamint az új műben alkalmazott szerkesztésmódból fakadó meglepetések az eredeti műből származó ismereteink miatt már nem keltenék ugyanazt a hatást. Mert ugye mondjuk egy társaságban egy viccet is nyilván meg lehet fogalmazni még jobban, még szellemesebben, nagyobb éllel, tehetséggel, mint az előtűnk szülő, de mit érünk vele, ha a poént már korábban elsütötték. Ha utána meg azzal magyarázzuk, hogy végül is a viccet, mint szöveget, tisztán, minden korábbtól függetlenül, önmagában kell szemlélünk, és figyelembe kell vennünk, hogy nyilvánvalóan jobb, mint az eredeti, végeredményben biztosan sikerül viccet csinálnunk, mert körberöhögnek. Orbán János Dénes valódi álláspontját a dologról ugyanakkor tökéletesen rejtli az, hogy az elbeszélő az X. Y. B.-re vonatkozó reakciójában az újrairó egész stílusát kritizálja, kiemeli, hogy feleslegesen hajkurássza a csattanókat, hogy dagályos – nyitva hagyja tehát a lehetőséget, hogy esetleg egy másfajta technikával, írásmóddal, stílussal működhetne X. Y. B. elmélete, vagyis lehetne a plágium vádjá nélkül is jó, esetleg jobb átírásokat csinálni – újabb lényeges, nyitva hagyott kérdés tehát.

Szintén ezt a gondolatmenetet támasztja alá *A név és az álnév* című novella is (a *Vajda Albert csütörtököt mond* című kötetben), amelyet egyes kritikusok – szerintem helytelenül, legalábbis kicsit leszűkítve a dolgot – pusztán Borges-paródiának minősítettek. Véleményem szerint azonban itt is az egyes tételeknek, valamint az általános és az alkotói etika látszólag egyértelmű álláspontjainak megkérdőjelezése a lényeg, mert miközben a Mester utolsó könyvének átengedésével egyfelől lehetőséget ad Juáreznek, hogy később saját érdemei által hozzá hasonló nagyszerű pályát járjon be – hiszen egykor ő is hasonló csellel indult; másfelől maga sem veszít semmit, hiszen „Shakespeare nincs, sem Dante, s Juárez/élete is csak múlandó adat. / Továbbírnai a Könyvet névtelen, / s meghalni másnap: ez a feladat.”⁷ Az elmélet szerint tehát csak és kizárólag a mű a fontos, az, hogy

---

⁶ Idézet Orbán János Dénes *X. Y. B., az újrairó* című művéből.

⁷ Idézet Orbán János Dénes *Név és álnév* című művéből.

kinek a neve alatt jelenik meg, teljesen lényegtelen, azzal pedig, hogy a Mester átengedi a könyvét, lehetőséget ad egy általa tehetségesnek vélt szerzőnek arra, hogy később már megfelelő elismertség által övezve és kedvezőbb körülmények között, és így nyilvánvalóan nagyobb hatékonysággal bontakoztassa ki képességeit.

A Mester nem számolt ugyanakkor azzal a csekélységgel, hogy ezáltal az irodalmi kánon egy, nyilvánvalóan kevésbé jól sikerült művel is gazdagabb lesz, mégpedig azzal, amit valójában Juárez írt, és a Mester neve alatt adatott ki. (Ami, lévén, hogy a novella szerint ez volt az utolsó műve volt halála előtt, nyilván az őt övező pátosz miatt még előkelőbb helyet kap majd a az irodalmi kánonban.) Ismét eljutottunk tehát a kettősségig, az épp csak hogy megszilárduló álláspontok folyamatos megkérdőjelezéséig, megingatásáig.

Persze ezt értelmezhetjük úgy is, hogy – mint ahogyan az a novellában is kifejtésre kerül – Juárez korábbi műveit csupán azért nem fogadták el, mert plagizátornak vélték, hiába írt esetleg tényleg olyan jól, mint a Mester, és lám, most bizonyításra került, hogy az ő művei a Mester neve alatt valóban értéket képviselnek. Nem mindegy akkor, hogy ki alkotta? Vesszen el egy remekmű esetleg csak azért, mert nem az írta, akitől elvárnánk? Itt pedig egy alapvetően és súlyosan elítélt jelenség, a plagizálás intelligens és abszolút logikus – hangsúlyozottan semmiképp sem egyoldalú módon elítélő vagy igazoló – megkérdőjelezése.

A paródia egy hasonló kritikus attitűd hagyományosabb eszköze, amelyben az eddigi életmű tanúsága szerint a Orbán János Dénes szintén otthonosan mozog- mert a humora tényleg fantasztikus, de ezt ő talán nem tudja magáról, akkor ugyanis biztosan nem hagyott volna benne például a Vajda Albert csütörtököt mond című kötetben szereplő *A nagy P* című nagyszerű Csáth-paródiában néhány alig zavaró, elenyésző számú, de nyilvánvalóan túlírt részt, attól tartván, hogy máskülönben nem lesz benne elég poén. Vagy az is lehet, hogy csak kímélni akart minket, lévén, ha nem tesz bele valami kis törést, disszonanciát, nem akasztja meg valamiképp a poénok sorát, tényleg lehetséges, hogy halálra röhögjük magunkat. (Én legalábbis biztosan.)

Szerencsére nem mindig volt azonban ennyire kíméletes – gondoljunk csak a *Külvárosi kéjben* szereplő fantasztikusan eltalált sorokra („Éhes szája szélén forró / patakban csorgott örök anyagom / vagy (méhe bölcsődéjét kerülni/kellett) boldogan haladt / a vég-bél homályos alagútján.”⁸)

Az állandó megkérdőjelezések, kritikák, szellemes paródiák kontextusának eredménye egyébként az, hogy Orbán János Dénes legtöbb szövegének értő olvasása gyakorlatilag magában foglalja a kritikát is (természetesen az ő alkotásain túlmutatóan, általánosságban is érvényes módon), ő ugyanis (például a *Tragédiák és cipők* címével, valamint az idézett Borges-i bevezető sorokkal) még a szövegek közlése előtt megkérdőjelezi, kritizálja önmagát (és természetesen mindenki mást), mégpedig úgy, hogy kiemeli a lehetséges csapdákat, amikbe bele lehet esni. A kiemelések által persze ezeket a hibákat szövegeiben nem csak hogy elkerüli, hanem igen látványos módon kerüli el, mindenestre a maga általánosságában, univerzalizálásában Bahtyin⁹ elméletével hozható párhuzamba, mely

⁸ Idézet Orbán János Dénes *Külvárosi kéj* c. művéből (először kötetben: *A találkozás elkerülhetetlen*).

⁹ Mihail Mihajlovics Bahtyin (1895-1975): *Die Ästhetik des Wortes*. 1979.

szert fikcionális szöveg nem egységes képződmény, hanem polifón és ellentmondásos, vitázó válasz esetleges társadalmi, nyelvi szituációkra.

Orbán János Dénes szövegeinek és egyéniségének lényegét azonban leginkább talán a *Modern, Posztmodern / Transzközép* című tanulmányában meghatározott transzközép fogalma határozza meg, mely eszerint: „A transzközép – mint életérzés és kulturális életérzés – a transzcendenciát önmagában föllelő Én kitörése a Modern/Posztmodern világból. Elfogadja az emberi lehetőségek behatároltságát, és az abszolútumot az Egyed közönséges emberi világában véli megtalálni.”¹⁰

A mindezeket (az utóbbi tíz évet, melyet a szerző első alkotói korszakának nevezhetnénk, ha követné egy második) összefoglaló, a gyűjteményes kötetek sorát gyarapító 2006-os darabbal, a *Tragédiák és cipőkkel* pedig az ember – és a kritikusok többsége is – úgy van, mint amikor valaki egy kedves rokonától rendszeresen ugyanazt a holmit kapja karácsonyra, mi mást is tehetne, mint hogy a jószándékot és a kétségtelenül remek minőséget méltányolva minden egyes alkalommal rendkívül udvariasan megköszöni.

Bibliográfia

- ORBÁN János Dénes: *Tragédiák és cipők*. 2006.
ORBÁN János Dénes: *Hümériáda*. 1995.
ORBÁN János Dénes: *A találkozás elkerülhetetlen*. 1996.
ORBÁN János Dénes: *Hivatalnok-líra*. 1999.
ORBÁN János Dénes: *Vajda Albert csütörtököt mond*. 2000.
ORBÁN János Dénes: *Teakönyv*. 2003.
BORGES, Jorge Luis: *Márk evangéliuma*.
SZÁVAI János: *Újraírások* című előadása. Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék, ELTE Btk., 2008. február 18.
BAHTYIN, Mihail Mihajlovics : *Die Ästhetik des Wortes*. 1979.

---

¹⁰ Idézet Orbán János Dénes *Modern, Posztmodern/Transzközép* című írásából (először kötetben: *Teakönyv*).